

Črtomir kot nacionalni mit

France
Bernik

France Prešeren je tisti klasik v slovenski književnosti, do katerega so se opredeljevala vsa obdobja, vse generacije naših literarnih ustvarjalcev. Pri tem na splošno velja, da so imeli docela pritrtilno razmerje do Prešernove poezije, v nekem pogledu so bili celo njeni nadaljevalci, tako svobodomiselni mladoslovenci kot radikalno misleči, pozneje socialnodemokratski in socialistični besedni

umetniki, z eno besedo, napredni del slovenske kulturne tradicije. Nasprotno je katoliška stran Prešerna sprejemala z določenimi pridržki, ki so sčasoma sicer izgubljali odločnost, vendar je bolj ali manj zadržana recepcija Prešernove poezije ostala v tem taboru dolgo prisotna. Ta dvojnost v razmerju do velikega klasika slovenske poezije pa se je porušila v obdobju moderne. Njeni predstavniki, celo najvidnejši med njimi, in njeni sodobniki so namreč v začetku našega stoletja zavzeli kritično stališče do Prešernove poezije ali bolj natančno, problematizirali so njegovo osrednjo pesnitev, *Krst pri Savici*. Kaj se je pravzaprav zgodilo, da so privrženci in dediči Prešernove poezije naenkrat postali njeni kritiki, nekdanji nasprotniki, katoliški pisatelji, pa Prešernovi apologeti?

Pobudnik kritičnega razmerja do Prešerna, spiritus agens novega razmerja do dela velikega pesnika, je bil Oton Župančič. Župančič je sicer vedno priznaval visoko estetsko vrednost Prešernove umetnosti, vendar jo je leta 1901 pejorativno označil za romantično, za melanholično in sentimentalno, ter je zavračal njeno idejno vsebino. Ta poezija se mu je zdela neprimerna za duhovno rast mladega človeka. Prešeren po njegovem ne »vzgaja značajev«, ni »bodrilen« pesnik, niti ni filozof, ne rešuje problemov kot Shakespeare ali Goethe, zato ga ne kaže priporočati slovenski mladini. Kakšne pomisleke je imel Župančič do velikega pesnika, dokazuje navsezadnje to, da ga je označil za »figuro pijanega poeta«.¹ Župančič seveda nikoli več ni tako eksplicitno in strogo vrednotil pesnika, vendar predstavlja ta pogled na velikega klasika tisto duhovno razpoloženje, iz katerega je kmalu zatem, leta 1903, napisal pesem *Daj, drug, zapoj*, pesem, ki je postala model novega razmerja mlade generacije literarnih ustvarjalcev in drugih svobodomiselnih izobražencev tistega časa do Prešerna. Pesem, objavljena v zbirki *Čez plan* (1904), izraža najprej avtorjev pesimizem nacionalnega čustva na metaforičen, posreden način, zadnji kitici pa razkrivata, odkod Župančiču stopnjevana, zanj ne preveč značilna malodušnost v pojmovanju slovenske narodne usode. Izvor ima ta malodušnost v Prešernovem Črtomiru:

In iz groba je vstal
on, ki je pal

¹ V pismu Josipu Regaliju 20. februarja 1901 (Zbrano delo I, 1956, 414–415) (Na pismo me je opozoril prof. dr. Joža Mahnič).

ne od meča, od lastne nemóči –
in bežal je skozi les in mrak
in režal se mu v obraz je vrag
in vrani, sramotno vpjioči . . .

»Tu lezi na tla in grizi zemljó,
otrui ves dom s svojo robsko krvjó!«
In zagrizel se v rodna je tla volkodlak –
to bil je Črtomir, naš junak.

Ta obsodba Prešernovega Črtomira, h kateri se bomo še vrnili, je bila predmet vseh ocen Župančičeve nove pesniške zbirke *Čez plan* v katoliškem, liberalnem in socialnodemokratskem tisku.

Še najmanj se je zavedal velikega premika pri vrednotenju *Krsta pri Savici*, ki ga je sprožila, če ne celo povzročila zbirka *Čez plan*, ocenjevalec zbirke v liberalnem Slovenskem narodu. Josip Regali, navdušeni častilec slovenske moderne, je postavil Župančiča na prvo mesto v slovenski poeziji, kó je zapisal, da razen njega vsi drugi pesniki izpovedujejo resignacijo, tudi Prešeren. Za lik pasivnega, nejunaškega Črtomira pa je bil še vedno prepričan, da na bralca učinkuje pozitivno². Nasprotno so socialistični Naši zapiski označili Prešernovega Črtomira kot junaka v ironičnem smislu. Ocenjevalec zbirke *Čez plan* M.P. se do njega ni samo distanciral, temveč ga je naravnost odklonil³. Nič manj odločno ni Črtomira zavrnil Cankar⁴, prav tako Etbin Kristan, ki se mu je zdel *Krst pri Savici* »zgrešeno«, idejno neenotno, neorgansko delo, Črtomir sam pa klavrno, nerazumljivo pripovedni lik⁵. Prepeluhu se je kazal Črtomir celo v tako negativni luči, da mu je odrekel vsako zvezo s Prešernom⁶. Proti tem kritikam je katoliška stran branila Črtomira v *Krstu pri Savici* kot pozitivnega junaka, ki ga odlikujejo domoljubne, etične in sploh krščanske vrednote. V polemično pisanih ocenah Župančičeve zbirke so se Evgen Lampe, Aleš Ušeničnik in Ivan Grafenauer zgražali nad tistimi, ki so ob Prešernovem jubileju, pesniku so tedaj odkrili spomenik v Ljubljani, sramotili Črtomira in ga imenovali »volkodlaka«⁷.

Oglejmo si zdaj natančneje recepcijo Prešernove pesnitve v začetku našega stoletja, lik Črtomira, kakršnega so doživeli in hkrati zavrnil predstavniki slovenske moderne. Seveda so kritiki v liberalnem in socialističnem tisku brezpogojno sprejemali Črtomira, ki nastopi v začetku pesnitve, v *Uvodu* h *Krstu pri Savici*. Poistovetili so se s tem Črtomirom, z njegovo zagnano, bojevito vlogo. Črtomir iz *Uvoda* jim je postal merilo za presojanje celotne pesnitve. Kakršen je bil v boju pri Ajdovskem Gradcu, tak naj bi Črtomir ostal tudi po usodni bitki. Ker pa ni bilo tako, ker se je junak *Krsta* tako spremenil, da ni šel več v njihov horizont pričakovanja, je bil deležen očitkov. Poglavitne med njimi kaže tukaj pregledati in strniti v podobo junaka, ki se je kazala mladi generaciji naše moderne.

² Slovenski narod 23., 24. in 29. decembra 1903 (pod psevdonomom A. Sever).

³ Naši zapiski II, junij 1904, št. 7, 110–112 (s podpisom M. P.).

⁴ Še en simbol. Naši zapiski III, oktober 1905, št. 10–11, 145–147.

⁵ *Krst pri Savici*. Prav tam, 184–187.

⁶ Prešeren je ljudski pesnik. Prav tam, 188–191.

⁷ Prim. Dom in svet 1904, 54 (Evgen Lampe), Katoliški obzornik 1904, 206 (Aleš Ušeničnik), Zora 1904, 58 (Ivan Grafenauer).

1. Črtomir je opustil boj za domovino in se podal tujcem. Ta izhodiščni očitek vseh kritikov *Krsta*, naj ga eksplicitno izražajo ali ne, ni najbolj prepričljiv, če vemo, da se v pesnitvi odvija ob nacionalni vojni ideološki, državljanski boj, ki je Slovence razdelil v privržence stare vere in njihove nasprotnike: Šest mescov moči tla krvava reka, /Slovenec že mori Slovenca, brata – /kako strašna slepota je človeka! Boj za domovino je bil tako tudi bratomorni boj med slovenskimi pogani in slovenskimi kristjani, torej zapleteno dogajanje na prelomu dveh zgodovinskih obdobj, ki ne dovoljuje preveč shematične, poenostavljene oznake.

2. Ljubezen do Bogomile je Črtomira pripeljala v krščanstvo. Ta trditev je usmerjena v najbolj ranljivo točko junaka. Če pa pozorno preberemo *Krst*, vidimo, da ljubezenska čustva res pretresajo Črtomira v globinah, da v nekem trenutku obvladajo Črtomirov samomorilski nagon in samomor tudi preprečijo, ne motivirajo pa junaka neposredno za sprejem nove vere. Črtomir se namreč pusti krstiti šele potem, ko zve, da je Bogomila zanj dokončno izgubljena. Dejstvo torej, ki dopušča vse drugačne zaključke kot pa ugotovitev, da je erotika spremenila ali si podredila junakov verski nazor.

3. Črtomir izda svojo narodno pripadnost in vero staršev iz nenačelnih razlogov, iz oportunitizma najnižje vrste. Zaradi ugodnejšega gmotnega življenja, dobesedno zaradi »protekcije oglejskega patriarha« izbere renegatstvo, ne »begunstvo in domovanje v gozdu«⁸. Ta vsekakor najbolj pritlehen očitek junaku je hkrati tudi najstrožji, saj izhaja iz zahteve, da bi se moral Črtomir po izgubljenem boju odločiti za dosmrtno gverilo, realno gledano za osamljeno, povsem brezupno, domala brezperspektivno kljubovanje zgodovini.

Vsi ti in podobni očitki Črtomiru imajo svoj začetek, svoj izvor v intenzivnem razmišljanju mladega rodu o slovenskem bistvu moderne umetnosti, v skrajni doslednosti: o bistvu slovenstva. Župančičeva pesem *Daj, drug, zapoj* je prvi izraz takega razmišljanja. Črtomirov padec, njegovo vdajo sovražniku in naposled pokristjanjenje je Župančič razlagal kot posledico junakove »lastne nemoči«. Za vse, kar se je zgodilo po izgubljenem boju pri Ajdovskem Gradcu, je po njegovem kriv izključno junak sam, njegov suženjski temperament, pri tem pa nimajo nič opraviti zgodovinske okoliščine, nič višja sila časa in kraja. Oznaki »lastna nemoč« in »suženjska kri« za Črtomira so po Župančiču prevzeli tudi njegovi somišljeniki, npr. Etbin Kristan in Josip Regali, tudi po njihovem je bil Črtomir slabotnej brez volje, brez moči, pasivna in hlapčevska narava.

Tako razumevanje in vrednotenje Črtomira je rezultat določenega miselnega in čustveno-doživljajskega razmerja do pripovednega junaka. Najprej gre tukaj za reducirano branje, za poenostavljeno recepcijo pesnitve, za preprosto opuščanje tistih delov pripovedne resničnosti, ki se ne skladajo z načinom interpretacije, z njenim idejnim vidikom. Hkrati s selekcioniranim sprejemanjem pesnitve se odvija nasprotno, komplementarno branje, ki vnaša v besedilo novo, prav tako ideološko utemeljeno predstavo junaka. Ta predstava pa je taka, kot že rečeno, da se lahko poistoveti samo z *Uvodom*, medtem ko ostane najobsežnejši, tj. osrednji del pesnitve zunaj njene optike. Morda je absurdno, čeprav hkrati tudi dejansko to, da je naša

⁸ Naši zapiski III, oktober 1905, št. 10–11, 185.

moderna, slogovno v marsičem še realistično usmerjena, od Prešerna pričakovala idealnega oziroma idealiziranega narodnega junaka, strogo premočrtnega, ves čas zagnanega, mladostnim nazorom do smrti zvestega bojevnikar. Ob srečanju teh dveh nasprotij, Prešernove romantične poezije in ideološke, nepopustljivo načelne recepcije te poezije, se je v začetku stoletja lik Črtomira spremenil v negativni mit. Pripovedni junak Prešernove pesnitve se je mladi generaciji naše moderne zdel racionalno nerazložljiv, tako se je zdelo predvsem njegovo pokristjanjenje, in Župančič je junaka *Krsta* v tem smislu tudi predstavil slovenski javnosti v pesniškem, večpomenskem jeziku, s prisposobo volkodlaka. Ob tem sta v procesu prekvalifikacije Črtomira delovali obe že omenjeni mitotvorni težnji – idejna redukcija besedila in prav tako idejno dopolnjevanje besedila od zunaj – ki sta docela prevladali nad avtentično, tj. celovito podobo pripovednega junaka. Proces torej, ki je Črtomira iztrgal iz pripovedne pesnitve in ga prestavil v nacionalno mitologijo. Negativnemu mitu Črtomira so namreč Župančič, Cankar in somišljeniki pripisali širšo, narodno razsežnost. Že Oton Župančič je v pesmi Črtomira ironično označil za »našega junaka«, pa tudi Cankar je ob njem in Martinu Krpanu pojasnil njuno usodo s splošnim spoznanjem: »Za veliko misel je vodil boj Črtomir in je oblekel kuto; Brdavska je premagal Krpan in je postal koncesioniran kontrabandar. Kar se je rodilo kdaj velikega, je umrlo smešno smrt . . .«⁹. Drugi kritiki *Krsta* so Črtomira naravnost imenovali »slovenskega junaka« ali »simbol slovenskega naroda«¹⁰. Njegove individualne značilnosti so razumeli kot tipične lastnosti, tj. kot lastnosti narodnega značaja. Tako je Črtomir postal negativni mit slovenstva, s katerim je naša moderna izpovedala svoje pojmovanje narodne identitete, svoj nacionalnopolitični program.

Po vsem tem ne preseneča, da so tudi katoliški kritiki z ideološkim, tj. reduciranim branjem prekvalificirali Črtomirov pesniški lik v svoji smeri. Iz njega so napravili mit, in to po enakem idejno-doživljajskem postopku kot predstavniki moderne, vendar z drugačnim končnim rezultatom. Črtomir je bil zanje zgolj kristjan, zgolj duhovnik, lik »krepostnega heroizma«¹¹.

V približno istem času, kot je nastal negativni mit o Črtomiru, se je oglašil Ivan Prijatelj in objavil znamenito razpravo *Drama Prešernovega duševnega življenja*¹², v kateri je razložil tudi pesnikovo osrednjo, za mlado generacijo sporno »povest v verzih«. Kot Župančič, Cankar, Regali in drugi je bil Prijatelj svobodomiselnega svetovnega naziranja in bi po tej logiki svojim somišljenikom moral slediti pri razlagi in vrednotenju *Krsta pri Savici*, če ne bi bil zavezan literarni znanosti. Ker pa naloga znanosti ni ustvarjanje mitov, kvečjemu njihovo razkrivanje oziroma razlaga. Prijatelj ni zanikal oziroma ni mogel zanikati junaka v osrednjem in zaključnem delu pripovedne pesnitve, čeprav ni šel v njegov ideološki horizont sveta. Priznal je Črtomira v njegovi celoviti, avtentični podobi, razložil pa ga je iz svobodomiselnega svetovnega nazora. Pri tem je ohranil mejo med junakom pesnitve in svojo interpretacijo junaka. Junaka ni mitiziral.

Prijatelj ugotavlja, da je vsebina *Krsta pri Savici* »polna neprešernov-

⁹ Prav tam, 147.

¹⁰ Prim. Slovenski narod 24. decembra 1903 (Listek); Naši zapiski III, 1904, št. 7, 111; št. 10–11, 184, 191.

¹¹ Evgen Lampe, Dom in svet 1904, 54.

¹² Naši zapiski III, oktober 1905, št. 10–11, 157–183.

ske sentimentalnosti in mehkoobe«, nekaj posebnega, s prejšnjim in kasnejšim pesnikovim duševnim razvojem nezdružljivega. V pesnitvi ni realne psihologije oseb, niti naravnega razvoja značajev. Hkrati je *Krst* po Prijateljevem prepričanju osebnoizpovedna, ne zgodovinska pesnitev, razložljiva izključno iz avtorjevega »hipnega razpoloženja«, iz dve leti trajajoče »pobitosti duha«, iz »duševne katastrofe«¹³. V tem času se je Prešeren zatekel pod vplivom nesrečnih življenjskih izkušenj v supranaturalizem, »začasno« je v *Krstu* postal »brezpogojen vernik«¹⁴, nato se je spet vrnil nazaj. Svojemu idealističnemu pojmovanju sveta je kot protiutež postavil zgodovinskokritično in antropološko razlago krščanstva, ki jo je utegnil odkriti pri nemškem filozofu materialistične smeri Davidu Friedrichu Straussu. S tako literarnoznanstveno interpretacijo se je Prijatelj distanciral od Župančičevega in Cankarjevega mitiziranja *Krsta pri Savici*, seveda zastrto, posredno.

Iz povedanega izhaja, kako je na Slovenskem eden od nacionalnih mitov nastal iz literature. V tem smislu je Črtomir kot negativni mit zvezan z literaturo zgolj po svojem nastanku, v zavesti Otona Župančiča, Cankarja in drugih je živel in za njimi še danes živi razbremenjen literature, kot samostojna figura, kot slovenski arhetip. Potemtakem je Črtomir kot pripovedni junak v *Krstu pri Savici* eno, Črtomir v območju, kjer s kraljem Matjažem, lepo Vido, desetim bratom, Kurentom in podobnimi liki predstavlja kolektivno zavest slovenstva, pa drugo.

Mit o Črtomiru, ki ga je v slovensko kolektivno zavest vnesel Župančič, pa tudi kaže, da narodna misel, naj jo predstavlja ta ali ona ideologija, potrebuje mite in simbole, s katerimi se potrjuje v času in mu kljubuje. Kako trdoživi so taki miti, dokazuje navsezadnje dejstvo, da so v slovenski književnosti ves čas prisotni, bodisi kot ponazorilo določenih idej ali kot osrednji literarni liki, Črtomir npr. v drami Dominika Smoleta *Krst pri Savici* (1961), v Kocbekovih pesmih¹⁵, v uprizoritvi gledališča Scipion Nasice *Krst pod Triglavom* (1986) in drugod. Najmočnejši dokaz o pomembnosti Črtomira kot negativnega mita pa nam spet ponuja Župančič, ki je v usodnem trenutku naše zgodovine ustvaril antipod pragmatično razumljenemu junaku iz *Krsta*. Če se je Prešernov Črtomir odpovedal mladostnemu aktivizmu in se priključil zmagoviti zgodovini, s tem da je sprejel njeno duhovno poslanstvo, je Župančič oziroma lirski subjekt v njegovi pesmi *Veš, poet, svoj dolg?* leta 1941 pozval slovenski narod k največji možni aktivnosti, k mobilizaciji vseh energij v boju za nacionalno osvoboditev. Pri tem je zanimivo, da je ostal Župančič pri pesniški artikulaciji dveh tako različnih figur v območju iste prispodobe. V začetku stoletja je pasivnega, nebojevitega spreobrnjenca h krščanstvu imenoval »volkodlaka«, skoraj štirideset let potem je v narodnem boju soudeleženeza, zgodovinsko skrajno angažiranega pesnika primerjal z volkom, uporne množice, ki mu bodo sledile, pa z divjim, bojaželjnim volčjim zborom, čeprav se je pozivu k maščevalni brezobzirnosti v pesmi kasneje odpovedal¹⁶. Tako

¹³ Prav tam, 172.

¹⁴ Prav tam, 174.

¹⁵ Prim. pesmi *Povabilo na ples* (Groza, 1963) in *Slovenska noč* (Pentagram, Zbrane pesmi 1, 1977).

¹⁶ Župančič se je distanciral od zaključne evokacije pesmi *Veš, poet, svoj dolg?* Že Dušan Pirjevec navaja pesnikovo izjavo po spominu njegove soproge Ani, da je misel zadnjega

pooseblja ob Prešernovem Črtomiru tudi Župančičev Anti-Črtomir pomembno prvino slovenskega narodnega značaja, tistega fenomena torej, ki ga ni mogoče natančno določiti, o katerem pa predpostavljamo, da pomeni globljo duhovno identifikacijo pripadnikov ali večine pripadnikov našega naroda.

Cveto
Preželj

Kateri čas je to

MORDA
NI BILO STRUN

Katere strune sem ti vzel?
Katere skrnil za pozneje,
ko bo roka še strastneje
drsela preko večera
in se spoprijemala z jutrom?
Katere strune so bile v tebi?
V tvojih laseh so počivale ptice
in spletale gnezda
in se pripravljale na dolgo pot.
Kaj pa če ni bilo nobenih strun
in je roka mehanično drsela,

verza »poeta nevredna«, vendar opravičljiva s časom, v katerem je nastala (Zbrano delo III, 1959, 450). Še bolj avtentičen pa se zdi zapis Andreja O. Župančiča, ki se je z očetom pogovarjal o pesmi kmalu po vojni, verjetno pozimi 1945/46. Tedaj je dejal pesnik svojemu sinu, podobno kot ženi Ani, da mu pesem *Veš, poet, svoj dolg?* »ni posebno pri srcu«. Nato se je med njima odvil naslednji dialog:

»In zakaj ne?

Zaradi konca: ‚zob za zob in glavo za glavo!‘ – to ni misel, vredna poeta.

Zakaj si pa potem tako napisal?

Ja, takrat so bili pa taki časi ... .« (Andrej O. Župančič v pismu Fr. Berniku 2. junija 1987).